

Şeyh ‘Adī’siz Yezidîlik: Yezidîlerin ‘Adī b. Musāfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar

METİN BOZAN

Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi
metinbozan@hotmail.com

Öz

Hızlı kültür değişmelerinin, kapalı toplum yapısına sahip dini toplulukları derinden sarstığı ve onları ciddi bir kimlik ve aidiyet kriziyle karşı karşıya bıraktığı bir vakıadır. Bunun en canlı örneklerinden biri Yezidîlik’tir. Kapalı toplumdaki açık topluma geçiş sürecinde Yezidîler arasında, geleneğe yönelik yeni yaklaşımlar ve arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu makale, söz konusu arayışları Yezidîlik’in kurucusu olarak kabul edilen Şeyh ‘Adī örneği üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak, ikisi Kuzey Irak’ta ikisi de Almanya’da yaşayan dört Yezidî ile yapılandırılmamış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde ettiğimiz değerlendirmeler bize çağdaş Yezidîlerin Şeyh ‘Adī’ye dair yaklaşımlarındaki farklılaşmayı tesbit etme ve bunları ‘göz ardı etme,’ ‘sorgulama’ ve ‘dışlama’ şeklinde üç başlık altında tahlil etme imkânı vermiştir. Bu yaklaşımların ne anlam ifade ettiğinin anlaşılabilmesi için de Şeyh ‘Adī’nin tarihsel kişiliği ve Yezidî inancı içerisindeki yeri ve konumu hakkında kısa bir değerlendirme sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yezidîlik, ‘Adī b. Musāfir, Şeyh ‘Adī, Şeyh Hādī

Abstract

Yezidism without Shaykh ‘Adī: Transformations in the Yezidis’ Perception of ‘Adī b. Musāfir

It is a fact that rapid cultural changes deeply shake the closed religious communities and lead them to a crisis with respect to their sense of belonging. One of the most vivid examples of this is the Yezidi community. In the course of moving from closed society to open society, they found themselves in quest of new ways, and there thus appeared new approaches to their traditions. This article aims to illustrate such quests through the example of attitudes towards ‘Adī b. Musāfir, who is considered to be founder of the Yezidi religion. To that end, we made unstructured interviews with four Yezidis, two of whom live in Northern Iraq and the other two in Germany. Data obtained from these interviewees have made it possible for us to observe and examine the differentiation in the attitudes of contemporary Yezidis towards Shaykh ‘Adī under three headings: conscious neglecting, questioning, and ostracizing. And in order to make sense of these approaches, a preamble is offered concerning the historical personality of Shaykh ‘Adī and his place in the Yezidi faith.

Keywords: Yazidism, ‘Adī b. Musāfir, Shaykh ‘Adī, Shaykh Hādī

A. Giriş

Hızlı bir değişimin yaşandığı günümüz dünyası, beraberinde yeni kavramlar ve olgular getirmekte, mesafeleri yakınlaştırmakta ve toplumlar arasındaki sınırları aşındırmaktadır. Bu durumdan en fazla etkilenen yapılar, kuşkusuz toplumsal oluşumlardır. İletişim ve ulaşım imkanlarının baş döndürücü bir biçimde arttığı, çok kültürlülüğün tüm yerel inanç ve kültürleri tehdit ettiği bu yeni süreçte büyük dinler olarak tanımlanan dinler dahi küreselleşmenin beraberinde getirdiği zorluklara direnememekte, en azından varlığını koruyabilmenin bir zorunluluğu olarak yeni yaklaşımlar geliştirmek zorunda kalmaktadır. Bu süreç küçük dinî gruplar için de ya yok olma ya da radikal değişikliklerle kendini yeniden kurma ve kurgulama gibi bir süreci beraberinde getirmektedir.¹ Kapalı toplum yapısına sahip ve asırlar boyunca dışarıdan gelen değişim rüzgârlarına karşı kendini ve sosyal bünyesini koruyabilmiş Yezidilik de tıpkı Dürzilik ve Nusayrîlik'e benzer şekilde küreselleşmenin beraberinde getirdiği değişimden en fazla etkilenen fırkalardandır.

Aslında Yezidilik ve diğer etno-dinsel yapılanmaların varlıklarını ve kendilerine özgü dinî ritüellerini sürdürebilmeleri, tarihsel süreçte dış müdahalelere kapalı ve çoğu kez ücra bölgelerde yaşamalarıyla doğrudan ilişkiliydi. Genellikle mitolojik/menkıbevî aklın egemen olduğu ve dinin bir sır anlayışı çerçevesinde algılandığı ve uygulandığı bu tür yapılarda, zaman oldukça yavaş akmakta ve değişime karşı büyük bir direnç söz konusu olmaktadır. Fakat küreselleşen dünyada sınırların ve mesafelerin (istemli ya da zorunlu etkenler nedeniyle) daralması, bilgiye erişimin kolaylaşması, farklı kimlik ve aidiyetlerin farkına varılması, kapalı toplum yapısına sahip dinî oluşumlarda derinden bir kimlik krizini beraberinde getirdi. “İnsanların, birey ve toplum olarak kendilerini algılamaları, kim oldukları sorusunu doğru olarak cevaplandırabilmeleri, artık çok kolay değildir. Zorluk, kimliğin biyolojik aidiyet üzerine, toplumsal hayatın doğal akışı içerisinde, başta kültür, değerler ve ekonomi olmak üzere pek çok faktörün birlikte etkin olmasıyla inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır.”² Artık ne kadar gizlenirse gizlensin sınırların ifşa olduğu bir dönemde kapalı toplum yapısına sahip dinî oluşumların kendi kimliklerini din, siyaset, kültür ve etnisite gibi pek çok değişken etrafında yeniden inşa ettikleri yeni bir süreç başlamıştır.

¹ Salih Aydemir, “Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları ve Entegrasyonel Asimilasyonu: Yezidiler Örneği,” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2010), s.11.

² Hasan Onat, “Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri,” *Demokrasi Platformu* 2:5 (2006), s.119.

Bu makale, yukarıda dikkat çekilen tespitler çerçevesinde Şeyh 'Adî bağlamında Yezidilik'in modern dönemde yaşadığı veya maruz kaldığı kimlik sorununa odaklanmaktadır. Bu kimlik sorununun dinî ve kültürel zeminde pek çok ögeyi içerdiği söylenebilir. Ancak burada bu türden unsurlar genel olarak hesaba katılmakla birlikte, asıl olarak Yezidî kaynaklarda adeta kurucu figür olarak gösterilen Şeyh 'Adî tasavvurunda yaşanan dönüşüm ele alınmaktadır. Bunun için de Şeyh 'Adî'nin hem tarihsel kişiliği ve hem de Yezidî inancı içerisinde oluşan menkıbevî kişiliği öncelikli olarak tahlil edilmiş, ardından da günümüzde bu konu bağlamında Şeyh 'Adî'ye dair oluşan güncel algılar tahlil edilmiştir.

Yezidîler hakkında klasik kaynaklar özelinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak nesiller boyunca kendisini şifahi kültür üzerinden taşıyan bir yapının, günümüzdeki kimi gelişmelerin etkisiyle kendini yeniden inşa ettiği ve kurduğu bir süreç söz konusudur. Böyle bir ortamda Yezidîlerin kendilerini konumlandıkları çerçeve, klasik kaynaklarda yer alan Yezidîlik'ten farklılık gösterebilmektedir. Üstelik pek çok değişkenin etkili olduğu bu yeni inşa süreci canlılığını halen sürdürmektedir. Özellikle Yezidîlerin geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'ya göç eden temsilcilerinde bu farklılaşmalar daha yoğun ve belirgin bir şekilde kendisini açığa vurmaktadır. Söz konusu kesimlerin aldıkları eğitim, içinde buldukları sosyal gerçeklik, kendi inançlarına dair algılarına doğrudan tesir etmiş ve Yezidîlik'i İslam öncesine götüren ve İslam'dan önceki diğer din ve kültürler zemininde yeniden inşa etmeye çalışan bir çabaya yol açmıştır. Bu durum, günümüzdeki Yezidîleri tanıma ve tanımlama imkânını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden de günümüzde Yezidîlerin Şeyh 'Adî'ye bakışlarını, onu inançlarının oluşum ve gelişim çizgisi açısından nerede ve nasıl konumlandıklarını kolektif düzeyde tespit edebilmek çoğu kez güçtür. Sadece yazılı kaynaklarını merkeze alarak bir Yezidîlik profili inşa edip, günümüzdeki Yezidîlere de bu çerçevede bir konum veya rol biçmek ise çoğunlukla meseleyi daha karmaşık hale getirmektedir. Bu sıkıntının üstesinden gelebilmek için Yezidîlere doğrudan kulak vermek ve onların kendilerine dair yaklaşımlarını hesaba katmak gerekmektedir.

Yezidîlerin günümüzde kendilerini ne şekilde tanımladıklarına dair doğrudan görüşme yöntemiyle kimi çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde en dikkat çeken Philip G. Kreyenbroek'in *Yezidism in Europe* isimli

çalışmasıdır.³ Eserde başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde ikamet eden Yezidîlerin kendilerine dair değerlendirmelerine yer verilmiştir. Eserde en dikkat çeken husus farklı kuşakların Yezidîlik algılarının değişkenlik göstermesi ve yeni nesillerin Yezidîlik'e ilişkin değerlendirmelerinin klasik kaynaklardaki Yezidîlik'ten pek çok bakımdan ayrılıyor olmasıdır. Salih Aydemir tarafından odak grup görüşme yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış görüşmelere dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmada⁴ ise küreselleşen dünyada küçük dinî grupların ne türden çözümlere maruz kaldıkları merkeze alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de yaşayan Yezidîler ile Avrupa'da yaşayan, ancak izinlerini Türkiye'de geçirmek isteyen Yezidîlere kendilerini ve mensubu buldukları dinleri nasıl tanımladıklarına dair çeşitli sorular yöneltilmiştir. Yezidîlerin dinin pek çok alanına dair değerlendirmelerinin yer aldığı çalışma önemli bilgiler sunmakla birlikte, katılımcıların kimliklerinin elde olmayan nedenlerden ötürü gizlenmek durumunda kalınması, araştırmaya yansıyan içeriğin güvenilirlik değerini düşürmektedir. Şakire Çelik tarafından Midyat'ın Ağaçalıdere köyünde yaşayan Binno Aydın isimli Yezidîyle yapılan görüşmeler özelinde hazırlanan çalışmada⁵ ise Yezidîlerin günümüzdeki yaşam pratikleri ve kimlik algıları merkeze alınmış ve bu çerçevede onlar arasındaki sosyal yaşama dair verilere yer verilmiştir.

Yezidîlerin kutsal mekânları ve temel yerleşim bölgelerine yaptığımız bir gezi, bu yazının hazırlık aşamasını oluşturmuştur. Bu gezi sırasında Irak-Kürdistan Bölgesel yönetiminin Vakıflar Bakanlığı Yezidî Din İşleri Sorumlusu Hayri Bozanî ile Erbil Bölgesel Vakıflar Bakanlığı'nda görüşülmüş ve kendisiyle yapılandırılmamış bir mülakat gerçekleştirilmiştir. 12 Mart 2011 tarihinde Şırnak'ın İdil ilçesinde düzenlenen "Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu" esnasında Dıhok Üniversitesi'nde basın işlerinden sorumlu olarak çalışan Yezidî Xıdır Dumilî ile de yapılandırılmamış bir mülakat çerçevesinde görüşülmüştür. Ayrıca söz konusu sempozyum esnasında Mağara/Kiwex köyü (İdil-Şırnak) nüfusuna kayıtlı olmasına karşın, uzun yıllardır Almanya'da ikamet eden Şeyhmus Akçay'la da uzun bir mülakat yapılmıştır. Şeyhmus Akçay'ın aracılığıyla telefonla görüşülen bir diğer Yezidî de kendisi ile aynı köy nüfusuna kayıtlı

³ Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism in Europe: Different Generations Speak about their Religion*, In Collaboration with Z. Kartal, Kh. Omarkhali, and Kh. Jindy Rashow (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009); Türkçe çevirisi için bkz. *Avrupa'da Yezidîlik: Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, çev. Hikmet İlhan (İstanbul: Avesta Yayınları, 2011).

⁴ Aydemir, "Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları," ss.7-32.

⁵ Şakire Çelik, "Yezidîlerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı," *Mukaddime* 4 (2011), ss.159-173.

olup halen Almanya'nın Bielefeld şehrinde yaşamakta olan Mam Xelef Kiwexî'dir. Özellikle bu son iki Yezidî ile yapılan görüşmeler elektronik posta yoluyla teyit ettirilmiştir. Ayrıca hazırlanan bazı sorular kendilerine bilahare elektronik posta ile gönderilmiş ve bu sorulara verdikleri içtenlikli cevaplar bu çalışmada kullanılmıştır.

Yapılan görüşmelerde katılımcılar tarafından varılan mutabakat çerçevesinde onların konuya dair değerlendirmeleri sadece yazılı olarak kaydedilmiş, bu kayıtlar ise son kertede kendilerine tekrar incelenmiştir. Bu sayede onların kendilerini tarif ettikleri veya konumlandıkları çerçeveye olabildiğince bağlı kalınmaya çalışılmıştır.

B. Yezidî Olmayan Kaynaklara Göre Şeyh 'Adî

Yezidîlik, gerek kapalı bir topluluk olması ve gerekse sahip olduğu bazı inanışlar nedeniyle yaşadığımız coğrafyanın en dikkat çeken dinî yapılanmalarından birisidir. Zerdüştlük, Sâbiîlik, Maniheizm, Mitraizm, Hıristiyanlık, Mistisizm gibi pek çok din ve dinî alt gruplardan kimi fikirleri alıp bünyesinde yeniden şekillendirdiği için de kökeni hususunda farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur.⁶ Ne var ki, erken dönem tarihsel kaynaklar tetkik edildiğinde mevcut inanışları ile söz konusu coğrafyada günümüzdeki şekliyle kavramsallaşmış bir Yezidîlik'in 'Adî b. Musâfir öncesinde mevcut olduğunu iddia etmek güç görünmektedir.⁷ Zira Yezidîlerin kaynaklarda tespit edilebilen tarihi, 'Adî b. Musâfir ile başlamakta; tanrısal özellikler kazandırılan lahutî varlıklar kendisi ve soyundan gelen seçkinlerde beşerleşmektedir.⁸ Bu nedenledir ki, Yezidîlik'in nüvelerini 'Adî b. Musâfir ve tarikatında aramak daha tutarlıdır.⁹

Tarihsel kaynakların aktardığına göre Şeyh 'Adî diye bilinen Adî b. Musâfir'in (465-555/1072 veya 3-1160) soyu Emevîler'e dayanmaktadır. 465/1072-73 yılında o zamanlar Şam'ın Baalbek olarak bilinen nahiyesinin

⁶ Bkz. Anastase Kremli, "el-Yezidiyye," *Mecelleu'l-Meşriq* 2:1 (1899), s.32; Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları*, çev. Zafer Avşar (İstanbul: Avesta, 2000), ss.209-210; 'Abdurrezzâk el-Hasenî, *el-Yezidiyyün ft Hâdirihim ve Mâdhim* (Şaydâ: Maṭba'atu'l-'İrfân, 1951), s.9; Kemal Tolun, *Nasandina Kevneşopên Êzdiyatîyê* (İstanbul: Weşanên Pêri), s.122; İsmâ'il Bek Çol, *el-Yezidiyye Kadîmen ve Hâdişen*, ed. Costi K. Zurayk (Beyrut: American Press, 1934), s.108.

⁷ Bkz. 'Abdulkerîm b. Muḥammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, tah. 'Abdullâh 'Umar el-Bârûdî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), c.5, s.693; 'İzzuddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut: Dâr Şâdir, 1989), c.11, s.289; c.3, s.412.

⁸ Bkz. Metin Bozan, *Şeyh 'Adî b. Müsafir: Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnanıcındaki Yeri* (İstanbul: Nübihar, 2012), ss.26-27.

⁹ Krş. Giuseppe Furlani, *The Religion of the Yezidis* (Bombay, 1940), s.12.

Beytfâr köyünde doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu çevrede almış, ardından Şam'a daha sonra da dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'a geçmiştir.¹⁰ Burada çeşitli İslamî ilimlerde eğitim alan Şeyh 'Adî, bu dönemde Ahmed el-Ğazâlî, 'Abdulkâdir el-Gilânî, Ahmed er-Rufâ'î, Ebû'n-Necîb 'Abdulkâdir es-Suhraverdî gibi devrin önde gelen mutasavvıfları ile güçlü ilişkiler kurmuştur. Kaynakların aktardığına göre kendisine Kadirilik tarikatının nispet edildiği 'Abdulkâdir el-Gilânî ile olan ilişkisi, diğerlerinden farklı bir özellik arz etmektedir.¹¹

Bağdat'taki eğitiminin ardından münzevi bir hayat yaşamaya karar veren Şeyh 'Adî, Hakkari dağlarına çekilmiştir.¹² Zamanla Lâleş'te büyük bir zaviye inşa etmiş,¹³ ömrünün sonuna kadar da burada münzevi hayat yaşayıp ilim ve irşad ile meşgul olmuştur.¹⁴ Kendisine nispet edilen bazı eserler yakından incelendiğinde 'Adî b. Musâfir'in Ehl-i Sünnet akidesinin Ashabu'l-Hadis/Selefi çizgideki yorumunu benimsediği görülmektedir.¹⁵ Bu nedenledir ki o, Ehl-i Sünnet dışı unsurlara yönelik polemikleri ile tanınan İbn Teymiyye'nin¹⁶ iltifatına mazhar olmuştur.¹⁷

C. Yezidî Dinî Geleneğinde Şeyh 'Adî

Yezidîlik inancında üç önemli kutsal varlık mevcuttur. Bunlar Mutlak Tanrı, Melek Tāvūs ve 'Adî b. Musâfir (Şeyh 'Adî)'dir. Yezidî inancı merkeze alındığında Şeyh 'Adî ile ilgili olarak biri onun beşerî, diğeri de lahutî boyutu olmak üzere iki farklı yönüne vurgu yapıldığını görmekteyiz. Şeyh 'Adî'nin beşerî yönünü ön plana çıkaran rivayetlere göre, mutlak tek tanrı olan Xudâ (kimi yaklaşımlarda Azday), Hz. Adem'in sulbünden Şehr b.

¹⁰ 'İmâduddîn İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), c.12, s.441; et-Tâdiîfî, Muḥammed b. Yahyâ, *Cevherden Gerdanlıklar (Hz. Abdülkâdir Geylânî'nin Menkabeleri)*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: Sinan Yayınevi, 1972), s.315.

¹¹ El-Erbilî, Şerafuddîn Ebû'l-Berekât el-Mubârek b. Ahmed, *Târîhu Erbil*, Sâmi b. es-Seyyid Hammâs eş-Şaqqâr (Bağdat: Dâru'r-Reşîd; Vizâratu's-Şekâfe, 1980), s.114; *Ézdyâtî*, der. Xidir Pîr Sulaymân (Dihok: Eke, 1996), s.15; ed-Dehlûcî, Şiddîk, *el-Yezîdiyye* (Musul: Matba'atu'l-İttihâd, 1949), s.74.

¹² El-Erbilî, *Târîhu Erbil*, s.114; et-Tâdiîfî, *Cevherden Gerdanlıklar*, s.315.

¹³ 'Alî b. Yûsuf eş-Şatṭanûfî, *Behcetü'l-Esrâr ve Mâdenu'l-Envâr* (Mısır: el-Matba'atu'l-Meymeniyeye, 1304), s.152; 'Abdullâh b. Es'ad el-Yâfî'î, *Mir'âtu'l-Cinân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), c.3, s.239; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed es-Seḥâvî, *Tuḥfetu'l-Aḥbâb ve Buḡyetu'l-Tullâb: el-Ḥiṭâṭ ve'l-Mezârât ve't-Terâcim ve'l-Bikâ'u'l-Mubârakât* (Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyeye, 1986), s.168.

¹⁴ Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsîn İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mişr ve'l-Kâhira*, ed. Muḥammed Ḥasen Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), c.5, s.343.

¹⁵ Bkz. 'Adî b. Musâfir, *İtiḳâdu Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, ed. Muḥammed 'Alî İlyâs el-'Advânî & İbrâhîm en-Nî'me (Musul: Dâru'l-Kutub, 1975).

¹⁶ İbn Teymiyye, "el-Vaşıyyetu'l-Kubrâ," *Mecmû'atu'r-Resâ'ili'l-Kubrâ* (Mısır: Matba'atu'l-Âmira, 1323[1905]) içinde, c.1, s.273.

¹⁷ Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Bozan, *Şeyh 'Adî b. Musâfir*, ss.37 vd.

Cebr'i ve neslinden de Melek Tāvūs'un halkı olan Yezidîleri yaratmış ve onları Lâleş'e yerleştirmiştir. Sonra da Şeyh 'Adī'yi buraya göndermiştir.¹⁸ Bu rivayetlere daha yakından bakıldığında, Yezidîlerin Şeyh 'Adī tasavvurunun, onun tarihsel kişiliği ekseninde geliştiği anlaşılabilir. Buna göre Şeyh 'Adī, Baalbek'te doğmuş, kırk yaşlarında Lâleş'e gelmiş ve burada (tarihi insanlık tarihi kadar eski olan) Yezidîlik dinine tabi olmuştur. Yezidîler de yanlarına gelen ve dinlerine tabi olan Şeyh 'Adī'yi sahiplenmiş, onun hüner ve kerametini görünce de onun şeyhliğini kabul edip tarikatına girmişler, zamanla da onun müridi ve öğrencileri olmuşlardır. İbadet ve riyazatla meşgul bir kimse olan Şeyh 'Adī, onlara pek çok yeni şeyler öğretmiştir. Bazı rivayetlerde ise o Yezidîlik'teki şeyhlik düşüncesini başlatan kimsedir. Ancak o, sadece Yezidîlerin şeyhi değil, aksine bir *şeyhu'l-âmm*'dir. Ünü her tarafa yayılmış; adının yayıldığı bölgelerden pek çok şeyh ve keramet sahibi kimse kendisini ziyarete gelmiştir.¹⁹

Şeyh 'Adī'nin lahutî yönünü ön plana çıkaran rivayetlerde ise onun olağanüstü yönlerini içeren bir tasavvur söz konusudur. Bu tasavvurun beslendiği kaynakları, onun dönemine kadar götürmek mümkündür. İslam mistisizminde sıkça görülen menkıbeler, 'Adeviyye tarikatı mensuplarınca Şeyh 'Adī için de ileri sürülmüştür. Gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra ileri sürülen bu menkıbelerin tarihi çok erken dönemlere dayanmaktadır. Söz konusu abartılı tasvirlerin, zamanla kendi bağlamından koparak Şeyh 'Adī ile ilgili aşırı bir söyleme dönüştüğü söylenebilir.²⁰ Muhtemelen bu dönüşümün en uç noktası, Yezidîlerin ona yönelik fikirlerinde kendini açığa vurmuş, bu noktadan itibaren de Şeyh 'Adī artık normal bir beşer olmaktan çıkıp mitolojik bir şahsiyete dönüşmüştür. Öyle ki ona nebevî ve ilahî misyonlar yüklenmiştir.²¹ Nitekim onun konumu ile ilgili rivayetlerden birisinde Şeyh 'Adī, bir peygamber olarak tanıtılmaktadır. Hatta mesele daha ileri bir boyuta taşınmakta ve onun kendisine secde edilen

¹⁸ *Mushaf-ı Reş*, Isya Joseph, "Yezidi Texts," *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 25:2 (1909) içinde, s.123; Tolan, *Nasandina Kevneşopên Êzdiyatîyê*, s.149.

¹⁹ *Êzdiyatî*, ss.15-16; Tolan, *Nasandina Kevneşopên Êzdiyatîyê*, s.149; İsmâ'il Bek Çol, *el-Yezîdiyye Kadîmen ve Hadîşen*, ss.93-95. Âzâd Sa'îd Sîmo, *el-Yezîdiyye min Hilâli Nuşûşihâ el-Muqaddese* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 2001), s.175 vd; "Pir Ca'fo ile yapılan mülakat," Sîmo, *el-Yezîdiyye min Hilâli Nuşûşihâ el-Muqaddese* içinde, s.276.

²⁰ El-Yâfî'î, *Mir'atu'l-Cinân*, c.3, s.239; Sirâcuddîn İbnu'l-Mulaqqîn, *Dureru'l-Cevâhir fî Menâkibi Seyyidi 'Abdülkâdir* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Hacı Hayri Efendi, no.171, v.18a; el-Erbilî, *Târîhu Erbil*, s.115; 'Abbâs el-'Azzâvî, *Târîhu'l-Yezîdiyye ve Aşlu 'Akdîtim* (Bağdat: Matba'atu Bağdâd, 1935), ss.49-50.

²¹ İbn Keşîr, *Büyük İslâm Tarihi*, c.12, s.243; Nâşiruddîn İbnu'l-Furât, *Târîhu'd-Duvel ve'l-Mulûk (Târîhu İbni'l-Furât)* (Yazma), Viyana Devlet Kütüphanesi, no. AF. 119, c.3, v.160a.

ölümsüz mutlak Tanrı olduğu ifade edilmektedir. Ancak yaygın olarak benimsenen menkıbelere göre Şeyh 'Adī, Allah'ın veziri şeklinde tasvir edilmektedir. Buna göre Şeyh 'Adī, Allah katında Vezir-i A'zam'dır. Yerde ve gökte tüm işler onun emir ve tedbirinden geçer. Allah, ona danışmadan, onun izni olmadan hiçbir iş yapmamakta, onun her istediğini yerine getirmektedir. Bu yönüyle Şeyh 'Adī'nin konumu Melek Tāvūs'unki ile özdeşleştirilmekte²² ve hatta bu ikisinin aynı şahsiyet olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre Melek Tāvūs, Yezidîleri ıslah etmek için tenasüh yoluyla Şeyh 'Adī bedeninde yeryüzüne inmiştir.²³ 'Adī b. Musāfir'in bedene bürünmüş bir melek olduğu yönündeki değerlendirmeler, bu bakış açısıyla doğrudan ilişkilidir.²⁴

Şeyh 'Adī'ye gösterilen ilgi ve tazim, zamanla kabrinin kıblegâh yapılmasına,²⁵ başta Eylül ayında gerçekleştirilen olmak üzere pek çok bayram ve festivallerde kabrinin ziyaret merkezi olarak görülmesine yol açmıştır.²⁶

D. Modern Dönemde Yezidîlerin Şeyh 'Adī Tasavvurunda Yaşanan Farklılaşmalar

Şeyh 'Adī, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Yezidîlik'in en önemli figürlerinden birisi olma vasfını sürdürmektedir. Halen çeşitli Yezidî dinî kurumlar, onun veya halifelerinin davranışları temel alınarak açıklanmaktadır.²⁷ Yezidîlik içerisinde 'Adī b. Musāfir'e özel bir önem atfedip ihtiram gösteren önemli bir kesim söz konusudur. Başta Irak'taki merkezde kalan Mirler ve onlara bağlı kalan Yezidîler olmak üzere pek çok Yezidî bu fikri sürdürmeye devam etmektedir. Bu algı o kadar güçlüdür ki günümüzde bile Yezidîlerin dinî ve siyasi liderleri olan "Mir"lerin,²⁸

²² "Qewlê Sêxadî û Mêra," çev. İbrahim Bingöl, Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition* (Lewiston, NY: E. Mellen Press, 1995) içinde, s.290. İsyā Joseph, "Yezidi Texts," s.146.

²³ Bkz. ed-Demlüci, *el-Yezîdiyye*, s.94; Tolan, *Nasandina Kevneşopên Êzîdyatîyê*, s.41; Furlani, *The Religion of the Yezidis*, ss.9-10.

²⁴ İbn Teymiyye, "el-Vaşıyyetu'l-Kubrâ," s.312.

²⁵ İbnu'l-Furât, *Tārîhu'd-Duvel ve'l-Mulûk*, c.3, v.160a.

²⁶ Yezidî kaynaklarındaki Şeyh 'Adī algısı ile ilgili daha geniş değerlendirmeler için bkz. Bozan, *Şeyh 'Adī b. Musāfir*, s.93 vd.

²⁷ Christine Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, çev. Fahriye Adsay (İstanbul: Avesta, 2007), s.107.

²⁸ Yezidîlik'teki dinî ve siyasi liderliği elinde bulunduran umera sınıfı 'Adī b. Musāfir'in kardeşinin soyunda devam etmektedir. Bkz. el-'Azzāvî, *Tārîhu'l-Yezîdiyye ve Aşlu Akîdetihim*, s.90. Emirler için bkz. Roger Lescot, *Yezidîler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat: Cebel Sincar ve Suriye Yezidîleri*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Avesta, 2001), s.76; Mirler için bkz. Ayandan M. Nuri, *Abede-i İblis Yezidî Taiifesinin İtikadı, Âdâtı, Evsâfı* (İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328), s.21. Yezidî toplumu sekiz sınıftır. Bunlar, Mir, Fakir, Peşimam, Kavval, Şeyhler, Pir, Kuçek ve Mürid şeklindedir. Yezidî inancına göre bu

belirlenmesinde Şeyh 'Adī'nin soyuna mensup olma şartı aranmaktadır.. Yine özellikle türbesi etrafında odaklanan Yezidî ibadet/ritüellerinde de Şeyh 'Adī merkezî bir yer tutmaktadır.²⁹ Bu genel kanının yanı sıra son dönemlerde küreselleşmenin tetiklediği çözümlerin bir sonucu olarak Şeyh 'Adī ve onun Yezidilik içerisindeki konumuna dair yeni yaklaşımlar ortaya atılmaktadır. Bu yaklaşımları göz ardı etme, sorgulama ve dışlama şeklinde kendi içinde üç grupta mütalaa etmek mümkündür.

D.1. Şeyh 'Adī'nin Yezidilikteki Rolünü Göz Ardı Eden Yaklaşımlar

Bir grup Şeyh 'Adī'nin göreceli olarak göz ardı edilmesi ve Yezidî gelenek içerisindeki rolünün hafifletilmesi eğilimindedir. Bilindiği gibi Yezidîlerin dinî yapısı büyük ölçüde *Qewl*, *Êzdıyâtî* ve *Çiroklara* dayanmaktadır. Bu *Qewl*, *Êzdıyâtî* ve *Çiroklarda* Şeyh 'Adī ihmal edilemeyecek ölçüde önemli bir yer işgal etmesine rağmen, günümüz Yezidîlerinin yaşadığı bölgelerde Şeyh 'Adī ile ilgili dinî materyalin bilinme oranı eskiyle kıyaslandığında değişiklik göstermektedir. Öyle ki söz konusu dinî materyal Yezidîlik'in eski yerleşim bölgeleri olan Türkiye'nin güneyi ve Kuzey Irak'ta halen ağırlığını korumakta ve dinî ritüellerin değişmez bir öğesi olarak varlığını sürdürmektedir. Buna karşın, göçlerle birlikte Avrupa'ya giden ve burada Yezidî camiasını oluşturan kesim arasında ana metinler dışındaki dinî materyalde Şeyh 'Adī kültüne daha az yer verilmektedir. Diğer bir ifade ile Şeyh 'Adī daha önceki dönemlerle kıyaslandığında daha az ön planda bulunmaktadır.³⁰ Bu kesim açısından bakıldığında bu materyal, muhtemelen dinî bir anlam ifade etmekten çok kültürel bir malzeme olarak değerlendirilmektedir. Yezidîlerin bir dönem Mirliğini yapmış olan ve Kuzey Irak'ta yaşayan İsmâ'îl Bek Çol'un *el-Yezîdiyye Kadîmen ve Hadîşen* adlı eseri ile halen Avrupa'da ikamet eden Yezidî araştırmacı Kemal Tolan'ın *Nasandina Kevneşopên Êzdıyâtıyê* adlı eseri karşılaştırıldığında Şeyh 'Adī'ye bakışın ve onun ilahilerdeki merkezî konumunun farklılaştığı açıkça görülebilmektedir.³¹ İsmâ'îl Bek Çol, Şeyh 'Adī ile ilgili menkıbelere özel yer vermek suretiyle klasik eğilimi korumaktadır. Onunla mukayese edildiğinde Tolan'ın eserlerinde Şeyh 'Adī'nin sınırlı ölçüde karşılık bulduğu anlaşılabilir. Fakat yine de

sınıfların başında Mir bulunmaktadır. Din ve dünya işlerinde tek söz sahibidir. Bkz. Sāmî Sa'îd el-Ahmed, *el-Yezîdiyye: Ahvâluhum ve Mu'tekadâtuhum* (Bağdat, 1971), c.2, s.142.

²⁹ Krş. ed-Demlûcî, *el-Yezîdiyye*, s.16; Harry Carles J. Luke, "The Yezidis or Devil-Worshippers of Mosul," *Indian Antiquary* 54 (1925), s.96.

³⁰ Bu husustaki dikkate değer tespitleri için bkz. Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, s.72.

³¹ İsmâ'îl Bek Çol, *el-Yezîdiyye Kadîmen ve Hadîşen*; Kemal Tolan, *Nasandina Kevneşopên Êzdıyâtıyê*.

belirtmek gerekirse, Tolan'ın ve onun gibi düşünen pek çok kişinin eserlerinden hareketle Şeyh 'Adī'nin gelenek içerisindeki konumunun sorgulandığını veya tümüyle dışlandığını ileri sürebilmek güçtür. Buradaki yaklaşım bir karşı çıkıştan çok, bir göz ardı edıştır.

D.2. Şeyh 'Adī'nin Tarihsel Kişiliğini Sorgulayan Yaklaşımlar

Yezidî çevrelerde Şeyh 'Adī bağlamında son zamanlarda ortaya çıkan yaklaşımlardan birisi de onun Yezidî gelenek içerisindeki konumunu sorgulamaya dönük yaklaşımlardır. Bunlar, Yezidî düşüncede önemli bir yer işgal eden Şeyh 'Adī'ye, ama özellikle de onun lahutî bir kimse oluşuna itiraz etmektedirler. Nitekim Yezidîlik'in sadece melekler dini olduğunu iddia eden Yezidî araştırmacı Chaukeddin Issa (Şeyhuddīn 'Īsā), yalnız bir meleğe yani Melek Tāvūs'a saygı gösterdiklerini söylemekte, Şeyh 'Adī'nin ise peygamber bile değil, sadece bir yol gösterici ve Yezidî dininin kurtarıcısı olduğunu ifade etmektedir.³² Tezini daha ziyade Yezidî öğretisinin Hz. Adem'den beri var oluşu üzerine kuran Iraklı bir araştırmacı olan 'Abbūd ise Şeyh 'Adī'nin konumunu İslamî literatürde var olan müceddidlere benzer bir şekilde tavsif etmektedir.³³ Şeyh 'Adī ile ilgili bu tespit, ilk bakışta olumlu gibi görünmesine ve Şeyh 'Adī'nin Yezidîlik'e katkıda bulunduğu kabul edilmesine karşın, onunla ilgili bir tenzili rütbe niteliği taşımaktadır. Öyle ki Şeyh 'Adī, Yezidîlik'in esaslarını belirleyen bir kimse konumundan, zaten belirlenmiş kimi esasların uygulayıcısı konumuna düşürülmektedir.

Yezidîlerin Şeyh 'Adī'ye yönelik sorgulayıcı nitelikteki itirazları onun tarihsel bir kişilik olarak Yezidîlik içerisindeki konumundan çok, lahutî bir varlık olarak öğretiye yansıyan boyutudur. Fakat böylesine bir çaba, Şeyh 'Adī'nin tarihsel kişiliği bağlamında yeni bir inşa faaliyetini de beraberinde getirmiş ve Şeyh 'Adī'nin bir beşer olmak kaydıyla Yezidîlik'in bir parçası kılınabileceği noktada alternatif anlatılar geliştirilmiştir. Bu noktada onların yüzleşmek durumunda kaldıkları diğer bir husus da Şeyh 'Adī'ye ve onun tarihsel kişiliğine dair klasik kaynaklarda verilen bilgiler olmuştur. Bu çerçevede onlar, klasik kaynaklardaki Şeyh 'Adī ile kendilerinin benimsediği Şeyh 'Adī figürünün aynı kişi olduğunu kabul etmelerine rağmen, klasik kaynaklarda zikredilen bilgilerin doğruluğunu reddetmekte ve kendi inanışlarına uygun bir Şeyh 'Adī profili geliştirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim bu husus, Irak-Kürdistan Bölgesel yönetiminin Vakıflar Bakanlığı

³² Chaukeddin Issa, "Yezid b. Muaviye ve Yezidîler," *Dengê Êzîdiyan* 6-7 (1997), s.22.

³³ Zuheyr Kāzım 'Abbūd, *et-Tenķib fī Tārīhi 'l-Eyzīdī el-Kadīm* (Erbil, 2006), s.22.

Yezidî Din İşleri Sorumlusu Hayri Bozanî ile 18 Mayıs 2010 tarihinde Erbil Bölgesel Vakıflar Bakanlığında gerçekleştirdiğimiz mülakatta şu şekilde dile getirilmiştir:

... İslamî kaynaklar bu konuyu çarpıtmaktadır. Bu yüzden söz konusu kaynaklarda Şeyh 'Adī'ye dair sunulan bilgilerin tümüyle reddedilmesi gerekir. Şeyh 'Adī, asla bir Sünnî Müslüman değildi. Onun inancı “خدا ناسی”/ Xudā Nāsī” idi. Yani o, dolaysız (aracısız), dinsiz (her hangi bir dine tabi olmadan Allah'ı bilip ona) ibadet etmekteydi. Zira onun inanişinde peygamberlere ihtiyaç yoktu. 'Adī b. Musāfir, Yezidilerin dininde bir mürşittir. Ataları Hakkari dağlarında yaşamaktaydı. Ancak Müslümanların kendilerine saldırması sonucu ataları Şam'ın Baalbek nahiyesine göçmüşlerdir. 'Adī b. Musāfir orada Beytfār köyünde doğmuştur. Daha sonra da Musul'a oradan da Lāleş'e gelmiştir. Burada miladi 1061-62 yıllarında vefat etmiştir. Şeyh 'Adī'nin ataları köken olarak Emevî, ya da anayurt olarak Suriyeli değillerdi. Onun ataları önceleri Hakkari bölgesinde oturan Yezidilerdi. Suriye'ye göç etmişlerdi. Şeyh 'Adī de tekrar anayurduna dönen bir Yezididir. Onun Müslüman görünmesi ise takiyye gereğidir. Şeyh 'Adī, gerçekte Yezidî olmasına rağmen Müslümanların baskısı nedeniyle kendisini Müslüman olarak tanıtmıştır.

Şeyh 'Adī hakkında oluşturulmak istenen alternatif anlatılar çerçevesinde Yezidilerin Şeyh 'Adī'sinin klasik kaynaklardaki Şeyh 'Adī'den tamamen farklı bir kişi olduğu yönünde yaklaşımlar da söz konusudur. Bu görüşü benimseyenlere göre, Yezidilik'in gerçek Şeyh 'Adī'si Şamlı Sünnî sûfî Şeyh 'Adī yani 'Adī b. Musāfir değil, aksine daha önceden yaşamış bir başka kutsal kişilik olan Şeyh Hādī'dir. Buna göre Yezidilerin Şeyh 'Adī'si, aslında asıl adı Muhammed b. Musāvîr b. Hezyān olan ve dördüncü asırda yaşamış bir kimsedir. Abbasilerin iktidarı ele geçirip Necmu'd-Devle'yi yendikleri tarihte, bu kişinin ailesi, diğer pek çok Emevî gibi Hakkari'ye göç etmiştir. Yezidiler, bu Şeyh 'Adī'yi 330 yılında melik edinmek istemişler; ancak o, bunu reddetmiş ve yerine kardeşi Kūzbān'ı önermiştir. Kendisi ise Lāleş vadisinde zemzem mağarasında uzlete çekilmiştir. Onun bu tutumunun arkasında (kutsal) birisinin gelip ona “sen melik değil, şeyhsin; sen hükümdar değil, bir dervişsin; sen Lāleş'te Şemsānilerden bir “Hādī”sin, sen imanımızın esası olan Cilve'yi oku” demesi yatmaktadır. O da din adamlarından Cilve'yi isteyip Behdinan (Kuzey Irak'ta Dıhok ve Erbil civarında konuşulan Kürtçe) diline çevirmiştir. Zaten bu Şeyh 'Adī'ye,

rüyasında Şeyh ‘Adī el-Ḳaḥṭānī (Şeyh ‘Adī)’nin Şam’dan gelip nurani Lâleş’e yerleşeceği bildirilmiştir.³⁴

D.3. Şeyh ‘Adī’yi ve Yezidîlik’teki Konumunu Dışlayan Yaklaşımlar

Günümüzde Yezidîler arasında oluşan üçüncü yaklaşım ise Şeyh ‘Adī’nin Yezidî inancından tümüyle dışlanması yönündedir. Hayri Bozanî, sınırlı da olsa bu görüşü savunanların varlığını kabul etmekte ve bu kesimlerin muhtemelen sol fikirleri benimseyenler olduğunu belirtmektedir. Benzer tespitler Duhok Üniversitesinde basın işlerinden sorumlu olarak çalışan Yezidî Xıdır Dumilî tarafından da yapılmaktadır. Kendisi ile 12 Mart 2011 tarihinde İdil-Şırnak’ta yapılan “Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu” esnasında gerçekleştirdiğimiz mülakatta o, bu kesimin genellikle yüksek tahsil yapmış gençlerden oluştuklarına dikkat çekmektedir. Hem Bozanî hem de Dumilî’nin tespitleri dikkat çekicidir. Onlara göre (iyi eğitim almış ve çeşitli ideolojik eğilimler ekseninde kendi geleneğine bakmaya çalışan) yeni kuşak Yezidîlerin söz konusu yaklaşımları, aslında Yezidî gelenek içerisinde marjinal bir nitelik arz etmektedir. Her ne kadar onlar bu türden eğilimleri bir yozlaşma olarak görseler de Yezidîler içerisinde bu türden yaklaşımların bugünlerde daha geniş yankı bulmaya başladığı bir vakiydir. Nitekim Yezidî sözlü kültürü üzerine araştırmalar yapan Allison, araştırmaları esnasında önde gelen bir Yezidî şeyhinin “Şeyh ‘Adī dinimizi bozdu” diyecek kadar ileri gittiğini belirtmektedir.³⁵ Bu yaklaşıma göre ‘Adī b. Musāfir, ne Yezidî düşüncesini reforme etmiş ne de düzenlemiştir. Yine bu yaklaşıma göre, ‘Adī b. Musāfir öncesi dönemde Yezidîlik daha saftır, Şeyh ‘Adī’nin gelişi ile birlikte özü bozulmuştur.³⁶

‘Adī b. Musāfir’i reddeden Yezidî araştırmacılarından birisi de Pir Mamou Osman’dır. O da bir kısım Yezidînin neşrettiği *Dengê Êzîdîyan* (Yezidîlerin Sesi) adlı dergide yayınlanan makalesinde, Şeyh ‘Adī’nin Yezidîlik inancında köklü değişiklikler yaptığını kabul etmektedir. Ne var ki bu değişiklikler olumlu yönde değil, aksine olumsuz yönde gelişmiştir. O, Şeyh ‘Adī’nin Yezidîlerin geçmişini tahrif ettiğini, bu nedenle de Yezidîlik’i ifsat eden art niyetli biri olduğunu ileri sürmektedir.³⁷

³⁴ El-Aḥmed, *el-Yezîdiyye: Aḥvâluhum ve Mu’teḳadâtuhum*, c.2, ss.99-100.

³⁵ Bkz. Allison, *Yezîdî Sözlü Kültürü*, s.84. Yezidîler üzerine araştırma yapanlara kaynaklık eden kimi Yezidîler, verdikleri bilgiler dolayısıyla etno-dinsel yapıdan kendilerine karşı bir tepki gelebileceğini düşündüklerinden isimlerinin açıklanmasına sıcak bakmamaktadırlar.

³⁶ Furlani, *The Religion of the Yezidis*, s.10.

³⁷ Pir Mamou Osman, “Şeyh ‘Adī Öncesi Yezidîler,” *Dengê Êzîdîyan* 4 (1996), s.25.

Yukarıdaki yaklaşımı benimseyenlerden bir diğeri de Mağara/Kiwex köyü (İdil-Şırnak) nüfusuna kayıtlı ve Almanya'da yaşamakta olan mühendis Şeyhmus Akçay'dır. Şeyhmus Akçay, kendisi ve kendisi gibi düşünenlerin 'Adî b. Musâfir'i reddetme gerekçelerini 12 Mart 2011 tarihinde İdil-Şırnak'ta "Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu" esnasında kendisiyle yaptığımız mülakatta ve daha sonra 18 Şubat 2012 tarihinde kendisince tarafımıza gönderilen elektronik postada şu şekilde dile getirmektedir:

Yezidilik/Azday bir Kürtlük olgusu/vakıası olmasına rağmen, 'Adî b. Musâfir, Kürt coğrafyasından değildir. Yani Yezidiler aslen Kürt olmalarına karşın, 'Adî b. Musâfir'in nispet edildiği aile (Emevîler) Kürt değildir. Yine onun kullandığı "Şeyh" unvanı da Arap menşelidir ki, bu din görevliliğinin gerek Zerdüştlük ve gerekse bugünkü versiyonuyla Ezidi veya Ezdayilik'te Kürtçe karşılığı "Pîr"dir. Yine Yezidiler'in kullandığı fakir vb. kast sınıflarını oluşturan kavramları Yezidiler sonradan Araplardan ithal etmişlerdir. Öte yandan 'Adî b. Musâfir, Müslümanlarca kutsal bir ibadet olarak kabul edilen hac görevini ifa etmek amacıyla Mekke'ye gitmiştir. Kaldı ki, onun tesiriyle ortaya çıkan bir kısım *Êzdiyâtî* (Yezidî İlahileri)'nde Arapça kelime ve kavramlar çok fazla bulunmaktadır.

Şeyhmus Akçay, tüm bu gerekçelerden hareketle 'Adî b. Musâfir'in bir Arap ve bir Müslüman olduğunu, kökenleri tarihin derinliklerine kadar giden Yezidî inancını ifsat etmek maksadıyla bir din/islam misyoneri olarak Yezidîlerin arasına geldiğini ileri sürmektedir. O Yezidîlik'in ait olduğu sosyo-kültürel zemine dair tespitlerini şu şekilde dile getirmektedir:

... Kürt coğrafyasının zorla İslamlaştırılması ve bunun o zamanki son halkası olan Şeyh 'Adî'nin misyonerlik görevi, bugün arda kalan ve kendilerini Yezidî, Ezidi, Ezdayi v.b. tanımlamalarla tanıtan çok küçük topluluk, özü itibarıyla Kürtlerin eski dini olan Zerdüştlük dininden gelme bir azınlıktır. Ve Zerdüştlük de daha önceki Mitra kültürünün reforme edilmiş şeklidir. Bu dinî veya felsefî inançta Güneş, ateş, toprak ve su en kutsal şeylerdir. Özellikle Güneş'in kaynaklık ettiği ateş çok kutsaldır. Ayrıca felsefî temeli düalizm üzerine kuruludur.³⁸ Sürekli tek tanrılı dinlerin (Hıristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık) ve özellikle Müslümanlık'ın

³⁸ Halbuki Yezidî inancında düalizmin varlığını iddia etmek güçtür. Zira düalizmde tanrılar arasında iyilik ve kötülük tanrısı şeklinde bir karşıtlık söz konusudur. Oysa Yezidî inancında insanı kötülüğü çağırın bir tanrı ya da herhangi bir beşer üstü varlık yoktur. Bkz. Bozan, *Şeyh 'Adî b. Musâfir*, ss.27-28.

saldırıları karşısında giderek zayıflamış ve bugün sadece bilim adamlarının araştırma projesi haline gelmiştir. Geleceği de çok belirsizdir. Özellikle Avrupa sahasında giderek yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. ... Bunun birçok sebebi vardır. Bunları burada sıralamaya gerek yok. Fakat en çarpıcı sebeplerden biri, [Yezidîlik'in] yüzyıllarca bilinçli bir şekilde ve zorla özünden uzaklaştırılmasıdır. Yani onun, özü olmayan Şeyh Hādî'ye giderek bağlanmasıdır.

'Adî b. Musâfir'e karşı menfî bir tutum sergileyen ve onun Yezidîlik içerisindeki konumunu reddeden bir diğer Yezidî de Şırnak ili İdil ilçesi Mağara köyü (Kiwex) nüfusuna kayıtlı olan ve halen Almanya'nın Bielefeld şehrinde yaşamakta olan Mam Xelef Kiwexî'dir. Kendisini tanıtmak amacıyla tarafımıza gönderdiği mektubunda Kürtler, Kürt kültürü, Kürt dinleri, özellikle de kendi dini olan Yezidîlik ve dinler tarihi ile ilgili bireysel düzeyde çeşitli araştırmalar gerçekleştirdiğini belirten Kiwexî, Almanya'da oluşturulan araştırma birimlerinde bir müddet diğer Yezidîler ile birlikte çalıştığını, ancak yaşadığı fikir ayrılığı sebebiyle onlardan koptuğunu ifade etmektedir. Kiwexî, kendisi ile 10 Şubat 2012 tarihinde gerçekleştirdiğimiz mülakatta, Yezidîlik ile ilgili pek çok iddianın ortaya atılmasının Yezidîler arasında kafa karışıklığına yol açtığını belirtmiş, kendisi açısından gerçek olduğunu düşündüğü perspektifi şu şekilde açıklamıştır:

Yezidîler, önceleri Azday (Xudā)'a inanmaktaydılar. Zerdüş de aslında Azday'a inanmakta, ona davet etmekteydi. Yani Zerdüş, Yezidîler ile ortak bir inanca sahipti. O sadece inandıkları sistemin felsefi temellendirmesini yapmıştır. Zerdüş'ten önce de Med halkından olan Yezidîler, güneşe tapan Mitraistler idiler. Daha sonraları Suriye'den gelip Bağdat'ta 'Abdulkâdir Gîlânî'nin dostu olan ve Gâzâlî mektebinde yetişmiş Emevî kökenli 'Adî b. Musâfir adında bir şahıs, kendi inancını Yezidîler arasında yaymaya çalışmıştır. Buna göre 'Adî b. Musâfir, kasıtlı hareket etmiş, Azday'ı unutturmak için, Yezîd b. Mu'âviye'yi benimsetmeye çalışmıştır. Amacı sadece bu da değildir. Arapça'nın ahiretin/cennetin dili olduğunu söyleyerek Kürtçe'yi ve Kürtlüğü de unutturmak istemiştir. Beraberinde getirdiği üç kabile (ki bunlar, şeyh aileleri olan Adaniler, Şemsaniler ve Qatanilerdir³⁹) de Yezidîlik'i ifsat etmek için uğraşmıştır. Bu gelenler, Mu'âviye gibi Emevî isimlerini benimsemişler, Emevîler'e ait gelenekleri yaymaya çalışmışlardır. Günümüzde Yezidîlerin liderleri durumunda olan

³⁹ Bunlarla kadim Arap kabileleri olan Adnâniler, Şemsâniler ve Kahtâniler ifade edilmektedir.

ve 'Adî b. Musâfir'in soyundan gelen Mirler de Yezidilik'i ifsat etmeye çalışan kimselerdir. Krallıklar mentalitesini sürdüren ve Yezidîler üzerinde krallar gibi tasarrufta bulunmak isteyen Mirler, dışa bağımlıdır. Dış mihrakların etkisindedirler. Nitekim zamanında devrik Irak Lideri Saddam ile işbirliğine giderek Yezidî potansiyelini kendi çıkarları için kullanmışlardır.

Mam Xelef Kiwexî, sadece 'Adî b. Musâfir'i reddetmekle kalmamakta, Yezidî inancında önemli bir yere sahip olan melekleri de reddetmektedir. O bu noktadaki yaklaşımını 27 Şubat 2012 tarihinde tarafımıza gönderdiği elektronik postada, "Yezidîlik melekler dini de değildir. Yedi melek veya Melek Tāvūs diye bir inançları da yoktur" şeklinde ifade etmiştir. Buna göre Yezidîlik'te kutsal olan yedi ile kastedilen meleklerin sayısı değildir. Bu sayı, üçü havada olan Ay, Güneş ve yıldızlar; üçü karada olan toprak, ateş ve su ile yer ve gök arasında olan havaya delalet etmektedir. İşte bu yedi şey Yezidîlik'te kutsal olandır ve canlıdır. Yezidîlik ismi de bu yedi canlıya ait olan anlamında *Ê Zindî* kelimesinden türemiştir. Bu şekilde Mam Xelef Kiwexî, Yezidîlik adının Yezîd (b. Mu'âviye) ile irtibatını koparmakta ve bu ismin 'canlılığa ait olan/canlı olan' anlamına gelen *êzindî* olduğu iddiasında bulunmaktadır. Ona göre Melek Tāvūs ve 'Azâzil'⁴⁰ gibi inançlar Yezidîlik'e ait bir şey değildir. Bu kavramlar Arapların onların inançlarına sokuşturduğu şeylerdir. Araplar art niyetli olarak ve Yezidîlerin kimsesizliklerinden faydalanarak 'Adî b. Musâfir'in eliyle bunu gerçekleştirmişlerdir. Kiwexî, Yezidîler'in neden 'Adî b. Musâfir'e iltifat gösterdiğini ise içerden ve dışarıdan gelen baskılarda aramaktadır. Buna göre yüzyıllarca baskı ve zulüm altında bulunan Yezidîler, bu baskının azalması için istemeden de olsa 'Adî b. Musâfir'i sahiplenmiş ve onun dinini benimsemiş görünmüşlerdir. Zamanla da onu kendilerinden addetmişlerdir.

'Adî b. Musâfir'i (dolayısıyla soyundan gelen emirleri⁴¹) reddetme eğiliminin arkasında, Kiwexî'nin de belirttiği gibi Yezidîlerin kendi dinî ve etnik kimliklerinin yok olması endişesi yatıyor olmalıdır. Muhtemelen böylesi bir tutumun benimsenmesinde, günümüz sosyal ve siyasal koşulları etkin olmuştur. Nitekim Irak'ta ayrılıkçı Kürt hareketlerine karşı politika

⁴⁰ 'Azâzil, Âdem'e secde etmeyen ve Yezidîler tarafından Melek Tāvūs ile özdeşleştirilen melek. Bkz. Bozan, *Şeyh 'Adî b. Musâfir*, s.20.

⁴¹ Avrupa'da 'mir'lik müessesesinin sorgulanmasına yönelik eğilimler için bkz. Kreyenbroek, *Avrupa'da Yezidîlik*, s.55.

geliştiren Irak merkezi hükümeti, geçmiş dönemlerde bu politikanın bir parçası olarak Yezidilerin kökeninin Arap olduğuna vurgu yapmıştır. Bölgedeki siyasi hareketlilik üzerinden yapılan tanımlamalar, Avrupa’da⁴² ve anayurtta Kürt milliyetçiliğiyle bağlantılı olarak Yezidilerde de karşıt bir görüş ortaya çıkarmıştır. Bu akım, Kürt kimliğinin bir parçası olmaya vurgu yaparak Yezidilerin kökenini Medler’e dayandırmaktadır. Bu şekilde de antik aryan kültürel mirası ön plana çıkarılmaktadır.⁴³ İşte bu noktada Yezidilik’i en eski dinler arasında kabul eden ve onu bir Kürtlük olgusu olarak gören kesim, bölgedeki diğer kültürler içerisinde erime riskini taşıyan Emevîlik (dolayısıyla Araplık ve Sünni bir Müslüman oluş) olgusundan rahatsızlık duymuşlar; Şeyh ‘Adî’yi bir Arap dayatması olarak görmüş ve onu reddetmişlerdir.⁴⁴

E. Sonuç

Sözlü kültürün en önemli taşıyıcılarından olan ve çok sayıda farklı din veya mezhepten aldığı unsurlarla senkretik bir karakter arz eden Yezidilik, küreselleşen dünyada tüm kapalı toplumlar gibi çeşitli sorgulamalara ve çözümlere sahne olmuştur. Yezidiler, kapalı bir toplum olarak varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları eski dönemlerde kendilerini ve inançlarını koruyabilmek, dahası sırlarının ifşasını engelleyebilmek için değişime direnmişlerdir. Ancak hem bölgeyi ziyarete gelen Batılıların kendilerini araştırma konusu yapmaları ve hem de çeşitli nedenlerle göç etme zorunluluğunun bir sonucu olarak diğer toplumlarla bir arada yaşamak durumunda kalmaları, onların kendi inançlarına dair şifahi nitelikteki bilgileri sorgulamalarını beraberinde getirmiştir. Bu noktada köken, etnisite, dinî yapı, dinî kurumlar ve bunların işleyişine dair temel hususlar yeniden gözden geçirilmiş, bazı inanç, değer ve tutumları sorgulayan veya tümüyle yadsıyan yeni bir süreç tezahür etmiştir. Bu çerçevede sözlü kültür yazıya

⁴² Avrupa Yezidileri hakkında bir değerlendirme için bkz. Kreyenbroek, *Avrupa’da Yezidilik*, ss.49 vd.

⁴³ Köken olarak Medler’in seçilişi bu kesime, bölgede var olan Türkler ve Araplar gibi Müslüman etnik yapılanmalara karşı da ayırıcı bir etnik köken imkânı sunmaktadır. Bu görüşleri savunanlar, bölgenin kadim dini (ve muhtemelen İslamiyetten farklılığı ortaya koyacak İran imparatorlukların dini) Zerdüştlük’e de atıfta bulunmaktadır. Onlara göre Yezidilik, Zerdüştlük’ün farklı bir biçim almış şeklidir. Krş. Allison, *Yezidi Sözlü Kültürü*, ss.83-84.

⁴⁴ Özellikle Batılı araştırmacılar tarafından neşredilen Yezidilik tarihi hakkındaki çalışmalarda ‘Adî b. Musâfir’in kimliği ile ilgili bilgilerde de ‘Adî b. Musâfir’in Müslüman bir mutasavvıf olduğu teyit edilmektedir. Bkz. Joseph, “Yezidi Texts”; Rudolf Frank, *Scheich ‘Adî, der grosse Heilige der Jezidîs* (Berlin: Mayer and Müller, 1911); Joachim Menant, *Les Yézidiz: épisodes de l’histoire des adorateurs du Diable* (Paris: Ernest Leroux, 1892); Lescot, *Yezidiler*; John S. Guest, *The Yezidis: A Study in Survival* (Londra: KPI, 1987); Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition*.

dökülmek ve kolay erişilebilir olması amacıyla da sistematik hale getirilmek istenmiştir. Bu yeniden yazım ve inşa süreci, Yezidîlerin içinde bulunduğu sosyo-politik ve zaman zaman da ideolojik bağlamlardan etkilenmiştir. 'Adî b. Musâfir ile ilgili olarak farklı algıların ortaya çıkışını da bu inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Kimileri onun hakkındaki mevcut inanışlarını aklileştirerek kabul edilebilir bir düzeye getirmeye çalışmışlardır. Bu kesim, kaynaklarda anlatılan bilgileri redderek 'Adî b. Musâfir'in aslen Hakkarili ve Yezidî olduğunu savunmuşlardır. Kimileri ise temel kaynaklardaki bilgiler ve batılı araştırmacıların 'Adî b. Musâfir'in Müslüman bir mutasavvıf olduğuna dair verdikleri bilgileri kabul etmiş, buna karşın onun gerçek Yezidîlik ile ilgisi olmadığını ileri sürmüş, hatta saf Yezidîlik'i tahrif eden bir şahsiyet olduğunu dile getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- 'Abbūd, Zuheyr Kāzım. *Et-Tenķib fî Tārīhi 'l-Eyzidî el-Ķadîm*. Erbil, 2006.
- 'Adî b. Musâfir. *İtikâdu Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'ü*. Ed. Muhammed 'Alî İlyās el-'Advânî & İbrâhîm en-Nî'me. Musul: Dâru'l-Kutub, 1975.
- el-Ahmed, Sâmi Sa'îd. *El-Yezîdiyye: Ahvâluhum ve Mu'tekadâtuhum*. Bağdat, 1971.
- Allison, Christine. *Yezidi Sözlü Kültürü*. Çev. Fahriye Adsay. İstanbul: Avesta, 2007.
- Aydemir, Salih. "Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları ve Entegrasyonel Asimilasyonu: Yezidiler Örneği," *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2010), ss.7-32.
- Ayandan M. Nuri. *Abede-i İblis Yezidî Taifesinin İtikadı, Âdâtı, Evsafı*. İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1328.
- Āzād Sa'îd Simo. *El-Yezîdiyye min Hilâli Nusûşihâ el-MuĶaddese*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2001.
- el-'Azzāvî, 'Abbās. *Tārīhu 'l-Yezîdiyye ve Aşlu AĶîdetihim*. Bağdat: Maṭba'atu Bağdād, 1935.
- Bozan, Metin. *Şeyh 'Adî b. Mūsâfir: Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnanımındaki Yeri*. İstanbul: Nûbihar, 2012.
- Chaukeddin Issa. "Yezid b. Muaviye ve Yezidiler," *Dengê Êzîdiyan* 6-7 (1997), ss.22-25.
- Çelik, Şakire. "Yezidilerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı," *Mukaddime* 4 (2011), ss.159-173.
- ed-DemlüĶ, ŞiddîĶ. *el-Yezîdiyye*. Musul: Maṭba'atu'l-İttihād, 1949.
- Ebied, R. Y. & M. J. L. Young. "An Account of the History and Rituals of the Yazidis of Mosul," *Le Muséon: Revue d'Études Orientales* 85:3-4 (1972), ss.481-522.
- el-Erbilî, Şerafuddîn Ebû'l-Berekât el-Mubârek b. Ahmed (ö.637/1239). *Tārīhu Erbil*. Ed. Sâmi b. es-Seyyid Ħammās al-ŞakĶâr. Bağdat: Dâru'r-Reşîd; Vizâratu's-Şekâfe, 1980.
- Êzdiyâtî*. Der. Xidir Pîr Sulaymân. Dihok: Eke, 1996.
- Frank, Rudolf. *Scheich 'Adî, der grosse Heilige der Jezidîs*. Berlin: Mayer & Müller, 1911.
- Furlani, Giuseppe. *The Religion of the Yezidis: Religious Texts of the Yezidis*. Translated from Italian by Jamshedji ManeĶji Unvala. Bombay, 1940.
- el-Ħasenî, 'AbdurrezzâĶ. *el-Yezîdiyyün fî ĦâĶirihim ve MâĶihim*. Şaydâ: Maṭba'atu'l-'İrfân, 1951.
- İbn Keşîr, 'Imâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. 'Umar (ö.774/1373). *El-Bidâye ve'n-Nihâye: BüyüĶ İslam Tarihi*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: ÇaĶrı Yayınları, 1995.

- İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf el-Atâbekî (ö.874/1469). *En-Nucûmu 'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Ķâhire*. Ed. Muḥammed Ḥasan Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Teymiyye, Taḳiyyuddîn Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Abdulḥalîm (ö.728/1328). "El-Vaşıyyetu'l-Kubrâ," *Mecmû'atu'r-Resâ'ili'l-Kubrâ* (Mısır: Maḥba'atu'l-'Âmira, 1323[1905]) içinde, c.1, ss.262-318.
- İbnu'l-Eşîr, 'İzzuddîn Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Abdulkerîm (ö.630/1233). *El-Kâmil fî't-Târîh*. Beyrut: Dâru Şâdir, 1989.
- İbnu'l-Furât, Nâsiruddîn Muḥammed b. 'Abdurrahmân (ö.807/1405). *Târîhu'd-Duvel ve'l-Mulûk (Târîhu İbni'l-Furât)*, Viyana Devlet Kütüphanesi, no. AF. 119.
- İbnu'l-Mulaḳḳîn, Sirâcuddîn 'Umer b. 'Alî (ö.804/1401). *Dureru'l-Cevâhir fî Menâkibi Seyyidi 'Abdilḳâdir*, Süleymaniye Kütüphanesi-Hacı Hayrı Efendi, no.171.
- İsmail Bek Çol. *El-Yezîdiyye Ķadîmen ve Ḥadîsen*. Ed. Costi K. Zurayḳ. Beyrut: American Press, 1934.
- Joseph, İsyâ. "Yezidi Texts," *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 25:2 (1909):111-156.
- Kremlî, Anastase. "El-Yezîdiyye," *Mecelletu'l-Meşriḳ* 2:1 (1899), ss.32-37; 2:4 (1899), ss.151-156; 2:9 (1899), ss.395-399.
- Kreyenbroek, Philip G. *Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition*. Lewiston, NY : E. Mellen Press, 1995.
- , *Yezidism in Europe: Different Generations Speak about their Religion*. In Collaboration with Z. Kartal, Kh. Omarkhali, and Kh. Jindy Rashow, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009; *Avrupa'da Yezidilik: Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*. Çev. Hikmet İlhan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2011.
- Lescot, Roger. *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat: Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*. Çev. Ayşe Meral. İstanbul: Avesta, 2001.
- Luke, Harry Charles Joseph. "The Yezidis or Devil-Worshippers of Mosul," *Indian Antiquary* 54 (1925), ss.94-98 .
- Menant, Joachim. *Les Yézidiz: épisodes de l'histoire des adoreteurs du Diable*. Paris: Ernest Leroux, 1892.
- Mushaf-ı Reş*, İsyâ Joseph (ed.), "Yezidi Texts," *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 25:2 (1909) içinde, ss.122-133.
- "Pîr Ca'fo ile yapılan mülakat," Âzâd Sa'îd Sîmo, *el-Yezîdiyye min Ḥilâli Nuşûşihâ el-Muḳaddese* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2001) içinde, ss.276-279.
- Pir Mamou Osman. "Şeyh 'Adî Öncesi Yezidiler," *Dengê Êzîdiyan* 4 (1996), ss.20-27.
- "Qewlê İmanê," çev. İbrahim Bingöl. Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition* (Lewiston, NY: E. Mellen Press, 1995) içinde, ss.202-206.
- "Qewlê Sêxadî û Mêra," çev. İbrahim Bingöl. Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition* (Lewiston, NY: E. Mellen Press, 1995) içinde, ss.290-298.
- Onat, Hasan. "Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri," *Demokrasi Platformu* 2:5 (2006), ss.117-139.
- es-Seḥâvî, Nûruddîn Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed (ö.902/1497). *Tuḥfetu'l-Aḥbâb ve Buḡyetu'l-Ṭullâb: el-Ḥiḳâḩ ve'l-Mezârât ve't-Terâcim ve'l-Biḳâ'u'l-Mubârakât*. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyyâti'l-Ezheriyye, 1986.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muḥammed el-Mervezî (ö.562/1167). *el-Ensâb*. Tah. 'Abdullâh 'Umar el-Bârûdî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- eş-Şaṭṭanûfî, Nûruddîn Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Yûsuf (ö.713/1314). *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'denu'l-Envâr*. Mısır: el-Maḥba'atu'l-Meymeniyye, 1304.

et-Tādîfî, Muḥammed b. Yahyâ (ö.963/1556). *Cevherden Gerdanlıklar: Hz. Abdülkâdir Geylânî'nin Menkabeleri*. Çev. Naim Erdoğan. İstanbul: Sinan Yayınevi, 1972.
Tolan, Kemal. *Nasandina Kevneşöpên Êzdiyatîyê*. İstanbul: Weşanên Pêrî, 2006.
El-Yâfi'î, 'Abdullâh b. Es'ad el-Yemânî (ö.768/1366). *Mir'ātu'l-Cinân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Hayri Bozanî. Metin Bozan'ın yaptığı mülakat. Erbil, 18.05.2010.
Mam Xelef Kiwexî. Metin Bozan'ın telefonla yaptığı mülakat. 10.02.2012.
Mam Xelef Kiwexî. Metin Bozan'a gönderdiği elektronik mektup. 27.02.2012.
Şeyhmus Akçay. Metin Bozan'ın yaptığı mülakat. İdil, Şırnak, 12.03.2011.
Şeyhmus Akçay. Metin Bozan'a gönderdiği elektronik mektup. 18.02.2012.
Xıdır Dumilî. Metin Bozan'ın yaptığı mülakat. İdil, Şırnak, 12.03.2011.

